

Z. URBÁN PÉTER

„Metareflexív” alakzatok Nemes Nagy Ágnes költészetében

Nemes Nagy Ágnes lírájának a kritikai recepcióban mindeddig kevésbé reflektált, ám vélekedésünk szerint egyik leginkább termékenynek ígérkező interpretációs szempontja az a jelenség, amelyet az irodalmi szöveg önmagára visszautaló alakzatait vizsgáló Werner Wolf metareflexivitásnak nevez. A német tudós e terminuson az önreflexió azon változatát érti, amelyben egyfajta „rendszertudatosság” érhető tetten, tehát azt, hogy a kijelentés saját tárgyát ne „természetesen adottnak”, hanem a szemiotikai rendszer részének tekintse, azaz fikcionalitását, műalkotás-karakterét tematizálja.¹ Az alábbiakban Nemes Nagy líráját ebből a szempontból újraolvasva a költőként megszólaló beszélő, a szó, a beszéd, valamint az írás motívumát állítjuk a középpontba.

E költészetben viszonylag ritkán fordul elő a szerző jegyeit közvetlenül felmutató versbeli beszélő, ezen kívül e példák jelentős része azok közé a darabok közé tartozik, melyeket a költő később nem vett fel köteteibe.² (Ennek legfőbb oka az a tudatos alkotói törekvés, amely a közvetlen személyesség lehetőleg minden jelét igyekszik kiküszöbölni a versszövegekben.³) Az itt említhető önreflexív megnyilatkozások gyakran metanyelvi jellegű kifejezésekben öltönek testet,⁴ máskor az alkotás folyamatának egy-egy aspektusára reflektálnak. Az alábbiakban az utóbbi típus megjelenési formáira koncentrálunk. A *Teraszos tájkép* alábbi részletét például az teszi különlegessé gondolatmenetünk szempontjából, hogy beszélője az *Ekhnáton*-versek szerzőjeként szólal meg:

A homok érintetlen, keskeny hullámain – e pontos, földtani plisszék –, a négy üres égtáj között, most gyors közelkép: egy karosszék a homokban. Egyenes támla, drágakőberakás. Oldalról ráakasztva egy fejdísz ureus-szal, ez fáraót jelent.

Az el-amarnai fáraót jelenti persze, akit szerettem. Tűnődéseimet sovány arcába temettem, személy, személy, éles és eltéveszthetetlen, akár fejéke árnya a földön. Fejéke árnya, az árny vakító tusfeketéje, mint egy először írt betű.

A Nemes Nagy Ágnes költészetében példátlan gesztus nyomán egy olyan öntükröző, „metareflexív” alakzat keletkezik a szövegben, amely azáltal, hogy a költőként megszólaló beszélő életművének egy korábbi darabjára tekint vissza értelmező kommentárjaival, az éppen keletkező művet, azaz saját beszédét is e (fiktív) életmű részét képező, megkonstruált, kitalált világgként ismeri el, és így egy olyan végtelen regresszust eredményez, amely kiváltja befogadójából az irodalmiságra vonatkozó reflexiót. Ebben az összefüggésben nyer különös jelentőséget az is, hogy a lírai én megnyilatkozásai a tájnak egyfajta értelmezésére („Az el-amarnai fáraót jelenti”) reflektálnak, ahol az „először írt betű” képében az olvasásra tett kísérlet egybeesik a jel születésének folyamatával.

A *Napló* című versfüzér egyik darabja, *A jelző*, amely már címével is egy nyelvi-poétikai kérdésre, a vers retorikai síkjára irányítja a befogadó figyelmét,⁵ elsősorban a második versszak költészetre vonatkoztatható kifejezései (*szó, hasonlat*), illetve ezek egyes szám első személyű környezete (*lendüljek*) révén hív fel az önmaga nyelvi megalkotottságát tematizáló versként való olvasatra:

„Nagyobbat” markolj, „Vaskos” ég!
Tüdőm szorítsd ki hát!
Verd ki agyam, fogaskerék,
minden fölös fogát!

Egyik szótól a másikig
úgy lendüljek vakon,
mint a hasonlat szökdösik
a szétdult tájakon...

A szakasz vizsgálatakor nem kerülheti el az sem a figyelmünket, hogy azt magát is egy hasonlat alkotja, amelynek olvashatóságát azonban jelentősen bonyolítja, hogy az egyik szótól a másikig vakon lendülő én metaforikus képét szemléltetni hivatott hasonló tagja maga is homályos metaforikus mozgásoknak rendelődik alá, amelyeknek értelmezése éppen a középpontban álló, az alakzatot egyfajta kicsinyítő tükörként megnevező *hasonlat* szó miatt válik első látásra problematikussá. A hasonlat párhuzamos szerkezete azonban lehetővé teszi, hogy behelyettesítsük a hasonlított elemeit a hasonló megfelelő helyeire. Így a szótól szóig haladó én, azaz a verset író költő a hasonlattal mint ugyanezen vers alakzatának, a vakon lendülés erőteljes, ám uralhatatlan helyváltoztatása⁶ pedig a szökdösésnek, egy szintén befolyásolhatatlan mozgásnak feleltethető meg.⁷ A nyelv retorikus működése tehát ellenőrizhetetlen módon önállósulva túlnő a költői tevékenységen, amely így csupán egy vakon megtett lépésként érzékelhető. Ugyanez mondható el a jelentést megsokszorozó olvasás tevékenységéről is, amennyiben az „egyik szótól a másikig” kifejezést nem lineáris előrehaladásként (az egyik szótól a következőig), hanem figurális mozgásként (az egyik szó helyett a másik) értelmezzük. E sorok tehát egyfelől tematizálják a nyelv kontrollálhatatlan működését, másfelől az imént végiggondolt hasonlat révén színre is viszik azt. Ezt az interpretációt támasztják alá a beszélőnek saját szerepe redukálására irányuló felszólításai is („»nagyobbat«⁸ markolj”, „tüdőm szorítsd ki”) az első versszakban. Az agy mint kivert fogú fogaskerék emellett, hogy szintén a tudat ellenőrzésének megszüntetését jelzi, emlékezetünkbe idézi a *Kettős világban* nyitóversének, a *Hadijelvénynek* ugyanezt a tapasztalatot megörökítő sorait, melyek a rokon motívumok révén is párhuzamba állíthatók *A jelzővel*:

Mint iszap, gyöngye hegy belébe málló,
 mely önmagától főve körbe fortyog,
 mint visszaforgatott, nagy *húsdaráló*,
 mely befelé nyel minden tömör kortyot –
 így szívja, őrli *elmém* a világot.
Hasonlatokban őrli: roncsot ér.
 S az elme: rész helyett egészre hágott,
 s a rész ölen katlanba hull a tér.⁹

Ugyancsak a Wolf által „rendszer tudatosságnak” nevezett jelenségre lehetünk figyelmesek a *Ház a hegyoldalon* című költemény alábbi részletében is:

A látogató Kinyitom az ablakot.
A vezető Ugye fojtó az ózon félelem?
 Ugye a villám-függönyök szaga?
 Ugye féló lehetett két alaknak,
 akik az erdön át szaladtak,
 az ostorozó éjszaka?
 Ugye ázott hajak és ágbogok –
A látogató Kinyitom az ablakot –
A vezető Vakították a vaksötétet –
A látogató Kinyitom –
A vezető aztán lecsapott –
A látogató UUUU–UU
A vezető válluknál a villám. –
 Az ablakot, fiam, ne nézze többé.
 Ez is történet, mint a többi.

A látogató válaszában a már többször megismételt „Kinyitom az ablakot” mondat helyett váratlanul előtűnő absztrakt ritmikai képlet révén a szöveg egyfelől feltárja saját fikcionalitását, megalkotottságát, másfelől – nem utolsósorban a ritka versláb¹⁰ használata által – a versre mint ritmikailag és zeneileg megszervezett beszédre irányítja a figyelmet. Ezáltal megnövekszik a költemény olyan tényezőinek a jelentősége is, mint a nagy számban előforduló alliteráció („fojtó az ózon félelem”, „vakították a vaksötétet”, „válluknál a villám”, „ne nézze”) vagy a látogató szavait hívórímeivel zeneileg előkészítő vezető sorai. Ez a gesztus nem példa nélküli a magyar irodalomban, egyik előzményeként tekinthető például Radnóti Miklós egy költő-szerepet tematizáló verse, A „Meredek út” egyik példányára (1939), melynek első versszaka¹¹ a költő „szótlan dűnnyögését” a szövegben verbális testet nem öltő jambusoknak csupán ritmikai jelével „jegyzi le”, amely által fenntartja annak igényét, hogy a ki nem mondott, illetve nem „hallható” szavakat a szöveg szerves részének tekintsük.¹²

A költészet megnevezésre irányuló törekvése és e megnevezés – a nyelvi anyag természetének tulajdonított – korlátainak megtapasztalása gyakran a szó főnév előfordulásai révén íródik a szövegekbe. Ezek az előfordulások részben a fentebb bemutatott metanyelvi megnyilatkozások sorába illeszthetők, az esetek többségében viszont a szó az általa metonimikusan megjelenített nyelv uralhatatlanságát oly módon viszi színre, hogy ennek a tapasztalatnak valamely aspektusát felidéző képzetekben metaforizálódik.

Erre a megoldásra a legnagyobb számú példát azok a kifejezések kínálják, amelyek mögött a szót egyfajta folyadékkal azonosító metafora áll. Így válik szemléletessé a nyelv működése például a *Keress hazát* című költemény *De nem fakad a szó, csak bent szivárog* sorában, ahol a *szivárog* a *fakad* igével szembeállítva nemcsak a vers alakulásának, „érlelésének” hosszú időtartamára vagy a költői megnyilatkozások esetleges csekély számára utal,¹³ hanem ezzel együtt a versbeli szónak már keletkezése idejében önkényes, képlékeny, ellenőrizhetetlen, sőt bizonyos értelemben – például a köznyelvi kommunikáció felől szemlélve – „hibás”¹⁴ voltára is.¹⁵

Hasonló élmény fogalmazódik meg az *Elmélkedve* című versben is, amelynek jelentőségét kérdésvetésünk szempontjából az imádságra (mint a nyelv kítüntetett használatára) tett kísérlet („A kezem összekulcsolom”) és e kísérlet kudarcának („Ennyi maradt: a mozdulat”) beszédhelyzete is növeli:

Hová forduljon hát az ész?
Pedig jó volna szégyenét
A szóval, mely *megsejteti*,
*Kimondani, s elrejtteni.*¹⁶

A szöveg a szó teljesítményét a vágyott pontosságú kimondást nélkülöző, ezért megbízhatatlannak bizonyuló *sejtetés*re korlátozza, ami a jelentést – e megbízhatatlanság miatt – éppen kimondásával egy időben el is rejti.¹⁷ Az itt körvonalazódó felismerés mögött az a Wilhelm von Humboldt-i gondolat is kitapintható, amely szerint „minden megértés egyben meg nem értés is, minden gondolati egyezés egyúttal különbség is”, hiszen az emberben lévő benyomások, illetve érzékek halmazának egyedisége miatt „egy szó alatt senki sem érti pontosan ugyanazt, mint a másik”.¹⁸

A közvetlen elérhetőséget ellehetetlenítő rejtettség képzetét társítja a szavakhoz az *Utazás* című versfüzér *Hajnal* darabja is:

És egy világot.¹⁹
Helyükön a hegyek,
nagy fák alatt kicsiny szerelmesek,
mély barlangban *bujdokló* szavak
vízben, virágban *visszhangozzanak*,²⁰
s a tengerből már felmerüljenek,
mint hajnalodó, biztos szigetek
kinek a pálmák és kinek a nap,
s a költőnek a születő szavak.

A „mély barlangban bujdokló szavak” Platón klasszikus hasonlatát is felidéző képe egyfelől a kimondott szónak csupán a visszhang, azaz egy tökéletlen, torzított másolat formájában való hozzáférhetőségét állítja (és viszi színre a „vízben, virágban visszhangozzanak” hármasszó alliterációjával), másfelől a (költői) nyelv figuratív jelentésképzését („vízben, virágban”) emeli ki. A tengerből felmerülő „biztos szigetek” hasonlata már arra a Nemes Nagy-esszében is gyakran visszaköszönő gondolatra emlékeztet, amely a kimondandó „tagolatlanságát” a nyelv „tagoltságával”, tehát szükségszerűen elnagyoló, pontatlan ábrázolásmódjával állítja szembe.

Az imént röviden elemzett példákkal rokon tapasztalat motiválhatta a szót épülettel (*Szél*²¹, *Emlékkönyvbe*²²), takaróval (*A reményhez*²³), növényvel (*Példázat*²⁴, *Iskola*²⁵) vagy szövetet alkotó fonállal (*A fémbe én vagyok a láthatatlan...*²⁶) azonosító metaforikus kifejezéseket is, amelyeknek a fentiekhez hasonló interpretációjától itt eltekintünk.

Az elmondhatóság problematizálásának egy másik jellegzetes csoportját azok a szövegek alkotják, amelyek a költészet kérdését már nem a nyelv alkalmatlansága felől, hanem a beszéd aspektusából közelítik meg, azaz a lírai beszédet mint szóbeli megnyilatkozást képzelik el. Ezekben a kijelentésekben, amelyekre számos példát²⁷ szolgáltat az életmű, a kimondhatatlanság élménye sokszor a versbeli beszélő némaságában vagy a beszédszervek valamely rendellenességében, betegségében nyilvánul meg:

Nyár van. Tán nem kell így szorongani.
A keserűt majd egyszer kiokádjuk.
Ily keserűt nincs mód kimondani,
hisz keskenyebb a torkunk, mint az ágyú.²⁸

A *reményhez* első versszakában a kimondhatóság akadályát a közlendő „mérétehez” viszonyított keskeny torokban metaforizálódik. A részlet tüzetesebb vizsgálata során ugyanakkor világossá válik, hogy a nyelv kérdése a szakasz retorikus mozgásai révén is tematizálódik, amennyiben a „hisz keskenyebb a torkunk, mint az ágyú” sor önmagában nehezen értelmezhető összevetése a *szorong*, a *keserű*, a *kiokád*, illetve a *torok* szavak elsődleges és figurális jelentéseinek állandó egymásba játszása felől válik olvashatóvá. Míg a második sorban a *keserű* a 'kellemetlen íz' jelentésében érthető, ugyanez a szó a következő sorban, a *kimondani* környezetében már a 'kellemetlen tapasztalat' jelentést veszi fel. A *kiokád* és a *kimond* párhuzamos előfordulása váratlanul konkretizálja a *kimond* ki- igekötőjében is meglévő, ám elhalványult (pontosabban: absztrakt értelemben vett)

'belülről kifelé' mozzanatot, és a keserű élmény kimondásának eseményét az *okád* ige 'irányíthatatlan, befolyásolhatatlan inger hatására', illetve 'nagy erővel lök, áraszt valamit'²⁹ jelentéseivel bővíti. E folyamat az első sor *szorongani* igenevének esetében épp fordítva megy végbe. A „Tán nem kell így szorongani” mondat ugyanis az átvitt értelmű 'lelki feszültség nyomasztó hatása alatt gyötrődik, aggódik'³⁰ olvasatot kínálja, míg a rákövetkező sorok kontextusa a szót visszavezeti eredeti, 'szűk helyre összeszorulva, összezsúfolva nehezen fér el'³¹ jelentéséhez. A negyedik sornak a nyelv működésmódjára való reflexiót kikényszerítő teljesítménye abban áll, hogy e képzeteket oly módon integrálja az ágyú képében, hogy közben folyamatos mozgásban tartja a szó szerinti és a retorikus jelentések ingadozását. Ez a mozgás ugyanis a *torkunk egy keskeny ágyú* metaforában juthatna nyugvópontra, amelyből a fenti motívumok különösebb nehézség nélkül levezethetők lennének. Az összehasonlító szerkezet, valamint a birtokos személyjelles *torkunk* szóalak azonban nem teszi lehetővé az előző sorok által „előkészített” metaforikus azonosítást, hanem – a retorikus mozgások egyfajta lezárhatatlan körforgását eredményezve – fenntartja az ily módon egymáshoz közelített fogalmak³² különállását. A vers idézett részlete tehát annak a metaforának a keletkezését beszéli el, amelyet aztán nem enged megszületni.³³

A megszólalásnak a beszéd fogalomkörébe vonható kifejezésekben testet öltő tematizálása más esetekben már nem a lírai beszélőhöz kötődik, hanem az elbeszélte látványba, magába a képbe tevődik át. Ez a jelenség – ahogyan a példák³⁴ is nyilvánvalóvá teszik – a *Száravillám* című kötet második felétől, Nemes Nagy Ágnes lírájának személytelenebbé formálódásával párhuzamosan válik dominánssá. A *Jegyzetek a félelemről* című költemény tulipánjai azáltal lehetnek a költői beszéd megfelelőivé, hogy annak ellenére, sőt bizonyos értelemben annak köszönhetően teszik elementáris erővel (*átütve, belecsapódik, sisteregve*,³⁵ *villám*) megtapasztalhatóvá a velük nem azonos, de tőlük mégsem leválasztható szépségüket, hogy a sérültség és a rendezetlenség attribútumai (*csapzott, borzas, széltépte, lázas, zilált*) egy virág esetében épp e látványhoz kötődő szépséget kezdik ki, így tehát – az irodalmi nyelvvel azonosított – tulipánban egybeesik a „hír” és a „hírnök”, a közvetített³⁶ és a közvetítő funkció³⁷:

És bent a tulipán-csokor.
Mint kit a vihar szembe-kap,
oly csapzottak, oly borzasak,
széltépte, lázas hírnökök,
dadogják testbe-öltözött

*híradásuk zilált szavát,³⁸
 és szépségük a késen át,
 a késen át, mely nyeste őket,
 a kézen át, a bolton át,
 átütve milliónyi réteg
 bogozhatatlan kordonát,
 a szív riadt felhorkanását,
 a kéz védő mozdulatát:
 beleszapódik, sisteregve,
 vízbe a villám – két szemembe.*

A nyelv kérdését a fentieknél áttételesebben, ám a versszövegekben meglehetősen intenzíven jelenlévő módon³⁹ képviseli az írás, illetve az íráshoz köthető fogalomkör számos tagja. A beszéddel szemben a lejegyzett szöveg kapcsán a kódolás (kimondás) imént felvázolt kérdései mellett – mint ugyanazon érme másik oldala – Nemes Nagy Ágnes költészetében határozottan artikulálódik az értelmezésnek, az olvasásnak a kérdése is. Míg az élőbeszéd esetében a beszélő jelenléte visszakereshetővé teszi az eredeti szándékot, addig az írás kiszolgáltatja a szöveget a félreolvasás lehetőségének. A *Négy kocka* befejező versszaka például az ablakkeret kivágásában egyfajta kifeszített vászonként mutatkozó ég felhőit igyekszik mint írást olvasni. A „fogyhatatlan felhőbeszédék” azonban ellenállnak a hozzájuk írásként viszonyuló, jelentésüket rögzíteni kívánó olvasásnak, és a „megkísérelt értelmezések” szükségszerű kudarca nyomán csupán szétfoszló „jeltörmelékként” maradnak hozzáférhetővé a látványt befogadó szemlélő számára:

*A negyedik ablak-kocka ég,
 kifeszített ég, ránctalanul.
 A földi légkör ritka némasága,
 amint *nem írja, sűrű tábla,*
 fogyhatatlan felhőbeszédeit,
egy-két vonal csak, jel-törmelékek,
 megkísérelt értelmezések,
 foszlány, képző, ígélet.⁴⁰*

Jegyzetek

¹ Werner WOLF, *Metaisierung als transgenerisches und transmediales Phänomen: Ein Systematisierungsversuch metareferentieller Formen und Begriffe in Literatur und anderen Medien = Metaisierung in Literatur und anderen Medien: Theoretische Grundlagen – Historische Perspektiven – Metagattungen – Funktionen*, Hrsg. Janine HAUTHAL, Julijana NADJ, Ansgar NÜNNING, Henning PETERS, Berlin, New York, Walter de Gruyter, 2007, 38–39.

² Vö.: „Úgy szeretnék másról verset írni, / nem magamról, mint a boldogok, / pontos verset, mint a tiszta hóhér, / okos verset, mint az ok.” (*Úgy szeretnék sok verset írni...*), „Micsoda költő vagyok én? / Sohase mertem a nevén / nevezni azt, amit akarok–” (*Kísértés*), „Ki verset ír, az egyszerre legyen / Kőműves Kelemenné, s Kőműves Kelemen.” (*Sehová, sehová nem vezet*), „Úgy írok verset, mint ahogy / nyílt sebből folyik a vér.” (*Naplót írok...*) stb.

³ Vö.: „Először csak az asszociációt tágítottam, a formát ejtettem le, aztán – vérszemet kapva – a rációs kapcsot tépdستم, kihagytam a szerző személyét, kihagytam az alanyt, kihagytam az állítmányt.” (NEMES NAGY ÁGNES, *Részletek öregkori arcképhez = Uő, Az élők mértana: Prózaí írások I.*, szerk. HONTI Mária, Bp., Osiris, 2004, 70.)

⁴ Vö.: „Hogy mondjam el? A szó nem leli számat/ kimondhatatlan szomj gyötör utánad” (*A szomj*), „Szeretlek. Nincs rá szó, nincs mozdulat.” (*Félelem*), „Hogy mondjam el? Elmém mégsem feledhet, / és a nevetlen, titkos gyökereknek / raja erősebb, mélyebb földbe ás.” (*Eszmélet*) stb.

⁵ A jelző Nemes Nagy Ágnes poétikai gondolkodásában is fontos szerepet kap: „A jelző (és társa, a határozó) már csak azért is szükséges, mert a versbe levegő kell. Levegő, tér, üres folt, fehér sík a képek mögé, semleges zóna a lényeg köré, a figyelem lélegzetvétele. A közepes, a felejtésre ítélt jelzőt úgy is nevezhetném, hogy: az elhanyagolhatatlan elhanyagolható. Meg aztán – ezzel együtt – ott van az iram, a lendület, a sorok és mondatok futása, a mintegy szöveg nélküli dallam, a mért vagy méretlen ritmus. Tökéletesen jelentéktelen szavak dobhatják feljebb és feljebb a verset, ha csakis lendülete grafikonját nézzük. S ha már ilyen szépen megvédtem a jelzőt (a jelentéktelent), hadd ismerjem be: egyáltalán nem ezekért rakjuk oda a jelzőt mi, versírók, ha már odarakjuk a versbe. Egészen másért. Azért, mert mégiscsak a lényeges jelzőt keressük. Az elhagyhatatlant. Az értelem változtatása nélkül el nem ejthető.” (NEMES NAGY ÁGNES, *Rózsa, rózsza = Uő, Az élők mértana: Prózaí írások I.*, 40–41.)

⁶ A ‘vakon’ határozó egyfelől kifejezi e mozgás bizonytalan, a kellő ismeretek hiányában végzett voltát, másfelől pedig arra utalhat, hogy az a tudat ellenőrzése nélkül, a véletlenre hagyatkozva történik (vö.: *vak engedelmesség*).

⁷ A lendüléssel rokon mozgás társul a szó funkciójához a még több ízben idézendő *Mesterségemhez* című költeményben is: „a szó, amely földből égbe / sístergő döngés ütemét / ingázza folyton, összevéve / önrángását, s a fellegét–” (Kiemelés: U.P.).

⁸ Az első sorok idézőjelei éppúgy reflektálják a *nagyobbat* és a *vaskos* jelzői (illetve a vele rokon határozói) pozícióban álló szavak metanyelvi használatát, mint

azok figuratív jelentését.

⁹ Kiemelések: U.P.

¹⁰ A proceleuzmatikus (UUUU) a magyar költészetben elsősorban Weöres Sándor ritmikai kísérleteiben kapott szerepet. (Vö.: FERENCZ Győző, *Gyakorlati verstan és verstani gyakorlatok*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994, 22.)

¹¹ „Költő vagyok és senkinek se kellek, / akkor se, hogyha szótlan dünnögök: / U–U–U– se baj, hisz énekelnek / helyettem kandi ördögök.” (RADNÓTI Miklós *összes versei és versfordításai*, Bp., Szépirodalmi, 1994.)

¹² Nemes Nagy Ágnes tanítványa, Tandori Dezső pedig egészen a végsőig elmegy, amikor *A szonett* című versében csupán a szonett rímképletét közli, illetve e képlethez két kommentárt fűz („ennél a sornál megakadt” és „aztán mégis folytatta és befejezte”). TANDORI Dezső, *Egy talált tárgy megtisztítása*, Bp., Magvető, 1973.

¹³ Vö.: „Folyadék cseppenként v. vékony érben, szűk nyíláson, résen keresztül alig észrevehetően folyik, csordogál.” (*A Magyar Nyelv Értelmező Szótára*, VI. kötet, Sz–Ty, főszerk. BÁRCZI Géza, ORSZÁGH László, Bp., Akadémiai, 1962, 311.)

¹⁴ A szívágás ugyanis többnyire egyfajta zavar, hiba (például egy csőrepedés) eredménye. A költői nyelvhasználat egyik ismérveként szokás említeni a „devianciát”.

¹⁵ Vö. még: „Hogy születik a bűn? Mig színrebuggyan / a csiklandozó, csepp erecske habja, / szád szélén, mint szappanos örület, / surrogó szavak, síkosbőrű tett – / [...] Arcod kendőzi észrevétlen árját, / de átvizesül arcod, mint a kendő” (*Bűn*), „s a szó egy cseppel túlcserdul a vágyon” (*A reményhez*, Kiemelések: U.P.). Itt említhető továbbá az a hagyatékban fennmaradt töredék is, melyet Lengyel Balázs az *Összegyűjtött versek A barna noteszből, 1958–1960* című egységének mottójául választott: „Naplót írok. Mit tegyek. / Tudom: egy rézgarast se ér. / Úgy írok verset, mint ahogy nyílt sebből folyik a vér.”

¹⁶ Kiemelések: U.P.

¹⁷ E kettősséget érzékeli Tandori Dezső kritikája is, amikor a vers kapcsán a kimondhatatlan „szinte” kimondásáról beszél. Vö. TANDORI Dezső, *A fokozhatatlan fokozható: Nemes Nagy Ágnes: A lovak és az angyalok*, Kortárs, 1981/4, 638.

¹⁸ Wilhelm von HUMBOLDT, *Az emberi nyelvek szerkezetének különbözőségéről és ennek az emberi nem szellemi fejlődésére gyakorolt hatásáról* = Uő., *Válogatott írásai*, ford. RAJNAI László, Bp., Európa. 114.

¹⁹ Kiemelés az eredetiben.

²⁰ Kiemelések: U.P.

²¹ „Szélesedő oszlopközök. / Szél fúj be a szavak között. // Itt már kupola-fellegek. / Éggel tapasztott épület.” (Kiemelések: U.P.)

²² „Nem, nem ígérhetem neked, / hogy szóból házat építek – / mért óvnának a forgatag / idő elől *papír-falak*?” (Kiemelések: U.P.)

²³ „Igazság? Hová nyujtózunk e szóval?”

²⁴ „Papírban kaptam ezt a szót, / mely messze földön *pálma* volt. / Papírba göngyölt *gyenge tőt*, / s most lám, előttem földbe nőtt. // Nedvvel telik, rügyet fogan, / s *érik vele minden szavam*, mivel sudáran felszökik, / valódi lombot hajt a hit.” (Kiemelések a *pálma* szó kivételével: U.P.)

²⁵ „S mint égi szél himbálja padlás- / zúgban a szőlő-sorokat, / agyamban éjjel megforognak / a töppedő, *fürtös szavak*.” (Kiemelés: U.P.)

²⁶ „Szavak ismerős fonadékán / átsüt a Tárgy szeme”

²⁷ Vö.: „*kiáltana* vagy szaggatottan / *hebegne* – nincs mód –, ráborul a bányaomlás háború kimondhatatlan torlaszokban.” (*Harangszó*), „*Mondd, mondd el végre*, merre jártál / *kimondhatatlan álmaidban*.” (*Az alvóhoz*), „Ott fent a dél vonul csapatban, / itt bent a *vatta-némaság*, – / mint vékony ing, a gondolat / úgy vérzik át, úgy érzik át.” (*Délelőtt*), „*Én nem tudok beszélni*. / Nekem már egyetlen *beszéd*: / *üvöltve futni* kint az utcán, / mint akinek a haja ég.” (*Én nem tudok beszélni...*) stb. (Kiemelések: U.P.)

²⁸ Kiemelések: U.P.

²⁹ Vö.: *A Magyar Nyelv Értelmező Szótára, V. kötet, Mo–S*, főszerk. BÁRCZI Géza, ORSZÁGH László, Bp., Akadémiai, 1961, 359.

³⁰ Vö.: *A Magyar Nyelv Értelmező Szótára, VI. kötet*, 363.

³¹ Vö.: *Uo*.

³² Az ágyú és a torok metaforikus azonosítását a köznyelvi *ágyútorok* szóban is megtaláljuk, éppúgy, mint az *okád* igével történő használatát is: „Estétől éjfélig ezernyi ezer tűzgolyót okádtak az ágyúk a védtelen városra” (JÓKAI Mór: *A kőszívű ember fiai*, Bp., Szépirodalmi, 1967.)

³³ Külön vizsgálatot érdemelne Babits Mihály *Húsvét előtt* című költeményének hatása. Amellett, hogy a Babits-vers a kimondás kérdését szintén a beszélőszervek rendellenességével köti össze („ha kiszakad ajkam, akkor is”, „ha vérbe lábbad a dallal”, „kisebzett szájam”, „a szók most fájnak e szájnak” stb.), a „borogatott ágyuk izzó torkai” kifejezés a fentiekhez hasonló gondolatmenetre ad alkalmat. (BABITS Mihály *összegyűjtött versei*, Bp., Szépirodalmi, 1977.)

³⁴ Vö.: „*Nem hallja őket, földüket*, / mint aki a multján üget, / egy néma ábra dobbanása: a ló és a lovas feje / szinuszgörbéket ír a tájba.” (*A lovas*), „Egymagában áll a háznál / *Némábban a némaságnál*” (*Téli angyal*), „*jön-jön a néma robotás*” (*Ekhnáton az égben*), „Egy fában lakom. / Lombja évszaktalan, / az égig ér, a *dadogásig*, / és látom zsúfolódni zárva-termő / gyümölcseit” (*A látvány*), „Ez a zuhogó *némaság*” (*Hó*), „Először csak *dadognak*, próbálkoznak, egy-egy cse- / nevész pitypang negyedhangja a grundon, aztán rá- / kezdik, ez már nagy *beszéd*, ömlik a növények, zöld- / tarka *orációja*, azt *áriázzák*, azt, mindig ugyanazt. / Változatokkal persze, levél, virágfej, törzs, ugyan- / az, más, ugyanaz. De hát ki bánja a tölgyfák *tauto- / lógiáját*? A Rák-térítő *beszédét* ismerem; aztán felel / rá a másik dél felől, az ekvátor szalagja *el se hallgat*.” (*A föld emlékei*, Kiemelések: U.P.)

³⁵ A sisterség képzeete többször kapcsolódik össze a szó fogalmával Nemes Nagy Ágnes költészetében: „a szó, amely a földből égbe / sistersgő döngés ütemét / ingázza folyton...” (*Mesterségemhez*), „s a szó egy cseppel túlcsordul a vágyon, / s a nyelv, mint lángnyelv, rezzen, sistersg, / s megszületünk” (*A reményhez*). E jelenség részben összefügg azon meglátásokkal is, melyeket fentebb a szót folyadékkal azonosító metaforákkal kapcsolatban tettük.

³⁶ A hír szó önmaga is tartalmazza a közvetítettség mozzanatát, amennyiben jelentése egy olyasvalamire vonatkozó információ, ami nincs közvetlenül hozzáférhető módon jelen.

³⁷ Fontos megjegyezni továbbá, hogy ez az egybeesés az olvasás aktusában realizálódik a szemlélő „két szemében”.

³⁸ Kiemelés: U.P.

³⁹ Vö.: „a targally vonalai ében, / ismeretlen *betűket írnak*, / fent szikrázik az esti-csillag.” (*Jegyzetek a félelemről*), „És nézni fentről, lentről, mindenféle szögekben / körültagogatni a tárgyat néhány szememmel / *kivésni velük a konturt*, mosni, ledöntetni” (*De nézni*), „és ettől fogva a fém, / fémből ez a homorú magasság, / amely úgy szívja az utolsó páracseppet, / mint a felfelé való szédülések / *levegőbe-írt spirál-nyomát*” (*Félgömb*), „Fejéke árnya, az árny vakító tus- / feketéje, mint egy *először írt betű*.” (*Teraszos tájkép*), „Más nem maradt: a szára. A levélszár üres pálcikásága. Egy puszta nyél, a megfosztottság maga. Még az avar arany-tragédiája sem az övé; ki veszi észre benne? Egy *ócska ceruza, melynek hegyéről letörték a szavak*” (*Falevélszárak*), „Amint a dolgok ormain / a *körvonal* amelyre dül / amint egy keskeny étmenetben / leszáll leszáll megtettesül” (*Hő*), „Hadd lássam még a szakadék felett / *felhőbe vágott arcodat*.” (*Irgalom*), „A fürtelem dobostortája, *tábla*, / földtani *metszet, kőzet-ábra*, / ez a szegények *bibliája*, / *olvashatod* életedet, / undorból préselt rétegek.” (*Utálat, utálat az egész*) stb. (Kiemelések: U.P.)

⁴⁰ Kiemelés: U.P.

